

Реалізація права на альтернативну (невійськову) службу в Швеції: еволюція законодавства та сучасні виклики

Implementation of the Right to Alternative (Non-Military) Service in Sweden: Evolution of Legislation and Current Challenges

Ярослав Котилко

Yaroslav Kotylko

д-р філ. з держ. упр., заступник начальника Відділу юридичного забезпечення та правової аналітики Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, e-mail: y.kotylko@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3870-5431

PhD (Public Adm.), Deputy Head of the Department of Legal Support and Legal Analytics at the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience, e-mail: y.kotylko@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3870-5431

Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, м. Київ, Україна

State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience, Kyiv, Ukraine

Received: May 06, 2025 | Revised: June 14, 2025 | Accepted: June 30, 2025

DOI: 10.33445/sds.2025.15.3.4

Мета роботи: є аналіз системи загального обов'язку оборони Швеції та моделі альтернативної (невійськової) служби як інструменту забезпечення права на свободу совісті в умовах нових викликів безпеки в Балтійському регіоні.

Метод дослідження: Загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння); спеціальні методи (формально-юридичний, історико-правовий); міждисциплінарний підхід (правознавство, безпекознавство, соціологія, історія).

Результати дослідження: встановлено, що модель "загального обов'язку оборони" у Швеції поєднує загальний військовий обов'язок із можливістю проходження альтернативної цивільної служби. Поновлення призову у 2017 році, а також плани розширення обов'язку на цивільну сферу свідчать про адаптацію концепції тотальної оборони до нових загроз. Швеція забезпечує дотримання прав людини в системі оборони завдяки чіткому регулюванню процедури відмови від військової служби з мотивів совісті.

Теоретична цінність дослідження: Проаналізовано сучасне переосмислення концепції "тотального захисту" як комплексної взаємодії військових і цивільних ресурсів. Визначено шведську модель як одну з найбільш збалансованих у контексті поєднання обороноздатності та прав людини.

Практична цінність дослідження: Досвід Швеції може бути використаний для розробки або вдосконалення законодавства у сфері альтернативної служби в інших демократичних державах, зокрема в Україні.

Цінність дослідження: Результати є цінними для формування законодавчої політики у сфері загального обов'язку оборони та альтернативної служби. Запропоновано елементи шведської моделі, що можуть бути адаптовані в контексті реформ системи національної безпеки.

Тип статті: теоретична.

Purpose: is to analyze Sweden's system of total defense obligation and the model of alternative (non-military) service as a tool for ensuring the right to freedom of conscience under the conditions of new security challenges in the Baltic region.

Method: The study employs general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction, comparison); special legal methods (formal legal, historical-legal); and an interdisciplinary approach (law, security studies, sociology, history). The source base includes legal acts, government documents, parliamentary debates, academic literature, and media publications.

Findings: The article establishes that Sweden's "total defense obligation" model combines compulsory military service with the possibility of alternative civilian service. The reintroduction of conscription in 2017, along with plans to expand the obligation into the civilian sector, demonstrates the adaptation of the total defense concept to new threats. Sweden ensures the protection of human rights in its defense system through clear regulation of the procedure for conscientious objection to military service.

Theoretical implications: The study analyzes the modern reinterpretation of the "total defense" concept as a complex interaction between military and civilian resources. The Swedish model is identified as one of the most balanced in terms of combining national defense capacity with the protection of human rights.

Practical implications: Sweden's experience can be used in the development or improvement of legislation on alternative service in other democratic countries, particularly in Ukraine.

Value: The findings are valuable for shaping legislative policy in the field of total defense obligation and alternative service. The article proposes elements of the Swedish model that could be adapted in the context of national security system reforms.

Paper type: theoretical.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, альтернативна (невійськова) служба, релігійні переконання, правове регулювання, національна безпека, національна оборона, військовий обов'язок, Швеція.

Key words: religious organizations, freedom of conscience, alternative (non-military) service, religious beliefs, legal regulation, national security, national defense, military service, Sweden.

Вступ

У сучасних умовах зростаючих безпекових викликів, зокрема на фоні війни в Україні та загострення ситуації в Балтійському регіоні, держави Європи переосмислюють власні підходи

до організації обороноздатності. Швеція, тривалий час відома своєю політикою нейтралітету, у відповідь на нові геополітичні загрози поступово реформувала власну систему безпеки та оборони. Відновлення загального військового обов'язку у 2017 році, а також подальший вступ до НАТО у 2024 році, засвідчили суттєву трансформацію оборонної доктрини країни.

Водночас Швеція зберігає зобов'язання щодо дотримання прав людини, зокрема забезпечення права на відмову від військової служби з міркувань совісті. В цьому контексті інститут альтернативної (невійськової) служби відіграє важливу роль як інструмент гармонізації обов'язку оборони з фундаментальними правами громадян.

Метою цієї статті є комплексний аналіз шведської моделі загального обов'язку оборони та альтернативної служби в контексті сучасних безпекових реалій. Дослідження охоплює історичну еволюцію законодавства, інституційну архітектуру та практичні аспекти реалізації відповідних політик, а також визначає можливості адаптації шведського досвіду в інших країнах, зокрема в Україні.

Теоретичні основи дослідження

Теоретичні засади аналізу шведської моделі загального обов'язку оборони базуються на міждисциплінарному підході, що поєднує теорії безпеки, публічного управління, прав людини та цивільно-військових відносин. Основною аналітичною рамкою виступає концепція всеохопної оборони (*Totalförsvaret*), яка передбачає залучення громадян до як військових, так і цивільних форм оборонної діяльності, з метою забезпечення стійкості держави перед внутрішніми та зовнішніми загрозами.

Ключовим теоретичним положенням дослідження є визнання всеохопної оборони як інструменту демократичного контролю над системою національної безпеки, у межах якого громадяни не лише виконують обов'язки щодо захисту держави, але й користуються гарантованими правами, зокрема правом на свободу совісті. У цьому контексті інститут альтернативної (невійськової) служби розглядається як механізм балансу між інтересами держави в галузі оборони та індивідуальними правами людини. Такий підхід є особливо актуальним з огляду на міжнародні зобов'язання Швеції в сфері прав людини, зокрема за Європейською конвенцією з прав людини та практикою Європейського суду з прав людини.

Дослідження також спирається на положення теорії інституційного дизайну, згідно з якою правові та організаційні механізми військової та альтернативної служби відображають ціннісні орієнтири суспільства, його історичний досвід і політичний контекст. Важливу роль у формуванні сучасної моделі відіграють культурні особливості, релігійні переконання громадян, а також національна правова традиція.

У межах дослідження здійснено правовий аналіз чинного шведського законодавства, зокрема Закону Швеції "Про беззбройну службу" (*Om vissa åtgärder*, 1966) та Закону Швеції "Про загальний обов'язок оборони" (*Lag om totalförsvarsplikt*, 1994), а також підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють проходження альтернативної (невійськової) служби.

У вітчизняній науці питання участі релігійних організацій у суспільному житті досліджували А. Колодний, В. Єленський, Л. Филипович, О. Саган, С. Здіорук та інші. Проте питання запровадження та реалізації інституту альтернативної служби в зарубіжних країнах, включаючи держави Європейського Союзу, залишаються недостатньо вивченими, що зумовлює потребу в подальших дослідженнях, особливо в умовах нових безпекових викликів.

Особливу увагу в дослідженні приділено аналізу праць зарубіжних дослідників, що висвітлюють соціальні, історичні та правові аспекти альтернативної служби у Швеції. Зокрема, використано дослідження: Паскаля Андерсона ("*Pingströrelsen – en tyst pacifistisk folkrörelse?*"), де досліджено взаємодію релігійних організацій зі шведською моделлю беззбройної служби у 1960–1976 роках; Анни Леандер "*Enduring Conscription: Vagueness and Värnplikt in Sweden*", в якому розглядається соціальна неоднозначність обов'язкової військової служби у Швеції;

Гереля Гранстрьома, автора праці “*Värnpliktsvägran: En rättshistorisk studie av samvetsfrihetens gränser i den rättspolitiska debatten 1898–1925*”, який досліджує правову історію явища відмови від військової служби на підставі переконань, а також межі свободи совісті в межах історико-правових дебатів щодо військового обов’язку.

Таким чином, обрана теоретична база дозволяє комплексно проаналізувати шведську модель загального обов’язку оборони та альтернативної служби як складову сучасної системи безпеки, заснованої на демократичних засадах та повазі до прав людини.

Постановка проблеми

Сучасна агресія російської федерації проти України вимагає перегляду підходів до організації національної оборони, зокрема щодо забезпечення загального військового обов’язку та дотримання прав людини. У цьому контексті постає потреба у впровадженні ефективних механізмів альтернативної (невійськової) служби, які б відповідали як вимогам обороноздатності держави, так і міжнародним зобов’язанням у сфері свободи совісті. Досвід Швеції, яка поєднує модель всеохопної оборони із правом громадян на відмову від військової служби за переконаннями, є цінним для України, яка прагне зберегти демократичні принципи навіть в умовах війни.

На сьогодні в Україні інститут альтернативної (невійськової) служби умовно функціонує у мирний час, проте законодавчо не адаптований до умов воєнного стану. Це створює правову невизначеність для громадян з переконаннями, несумісними зі службою у Збройних Силах. Аналіз шведської моделі дозволяє не лише оцінити ефективність інституційного механізму реалізації права на альтернативну службу під час загального обов’язку оборони, а й сформулювати рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства у цьому напрямі.

Методологія дослідження

Методологічну основу представленого дослідження становить комплекс взаємопов’язаних методів, що забезпечують глибоке й об’єктивне вивчення шведської моделі загального обов’язку оборони та інституту альтернативної (невійськової) служби в контексті демократичної держави, яка дотримується принципу всеохопної оборони.

Застосовано філософські методи: герменевтичний метод – для інтерпретації положень шведських нормативно-правових актів, що регулюють як військову, так і беззбройну службу; феноменологічний метод – для осмислення альтернативної служби як форми реалізації свободи совісті в оборонній політиці; синергетичний підхід – для аналізу взаємодії правових, соціальних і політичних факторів, які впливають на інституційне оформлення оборонної моделі.

Серед загальнонаукових методів використано: аналіз і синтез – для структурування нормативної бази та наукових джерел; індукцію і дедукцію – при формулюванні загальних висновків на основі окремих фактів і положень законодавства; порівняльний метод – для виявлення особливостей шведського підходу на тлі моделей інших європейських країн.

Використано також спеціальні методи, зокрема: формально-юридичний метод – для дослідження структури, змісту та логіки шведських нормативно-правових актів щодо проходження служби; історико-правовий метод – при аналізі еволюції поглядів шведського суспільства на відмову від військової служби, що відображено у працях шведських дослідників та інших дослідників; бібліометричний метод – для кількісного аналізу наукових джерел, що дозволив визначити основні напрямки академічної дискусії в межах обраної теми.

Результати

Історія альтернативної (невійськової) служби в Швеції тісно пов’язана з еволюцією інституту загального військового обов’язку, а також з визнанням права громадян на відмову від несення військової служби з міркувань совісті. Протягом понад століття Швеція поступово формувала

правову і соціальну систему, яка забезпечує можливість обирати між військовою та цивільною формами служби відповідно до особистих переконань громадян.

Формування цієї системи стало можливим завдяки активній діяльності громадських рухів пацифістського спрямування. Зокрема, у Швеції діє впливовий громадський рух, що виступає проти обов'язку проходження військової служби зі зброєю, підкреслюючи право людини бути вільною від насильства та носіння зброї. Як зазначає Керстін Бергео, голова організації “Шведський мир”, ідея права на ненасильство є основоположною для діяльності цієї організації вже понад сто років (*Vår historia*, 2025).

2 квітня 1883 року у Швеції була створена найстаріша в світі миротворча організація — Шведська асоціація миру та арбітражу (*Swedish Peace and Arbitration Association*), яка діє донині. Ініціаторами її створення стали 42 члени парламенту, які виступили проти збільшення військових витрат. Засновником асоціації вважається депутат-ліберал Клас Понтус Арнольдсон, який у 1908 році став першим шведом — лауреатом Нобелівської премії миру. Основні засади “Шведського миру” — виступ проти мілітаризації, торгівлі зброєю та війни, а також захист мирних шляхів вирішення конфліктів — залишаються незмінними і сьогодні. Значну увагу організація приділяє боротьбі з експортом озброєнь зі Швеції та сприянню ядерному роззброєнню.

Помітний внесок у розвиток права на відмову від військової служби внесли також окремі політичні сили. Значна частина осіб, які заявляли про відмову з міркувань совісті, були прихильниками Ліберальної партії, тісно пов'язаної з рухом за свободу церкви. У парламентських дебатах з цього питання активну роль відіграв депутат Якоб Бюстрьом, який ще у 1898 році запропонував надати громадянам можливість проходження цивільної служби у мирний час. Однак, через опір консервативних сил ця ініціатива не отримала підтримки.

Бюстрьом підкреслював, що у мирний час немає підстав для примусу релігійних громадян до виконання військового обов'язку, тим більше — до їх покарання у разі відмови. Він посилався на чинне на той час законодавство, яке гарантувало свободу віросповідання за умови дотримання громадського порядку. На відміну від військових кіл, які сприймали відмову від військової служби як прояв слабкості або ненадійності, Бюстрьом вважав таких громадян повноцінними членами суспільства, переконання яких мають бути визнані та захищені державою (*Granström*, 2002).

Попри те, що перша спроба законодавчого врегулювання права на альтернативну службу, ініційована ліберальним депутатом Якобом Бюстрьомом, не знайшла належної підтримки у парламенті, вона стала важливою віхою у поступовому визнанні прав відмовників від військової служби. Цей крок створив підґрунтя для подальших адміністративних і правових рішень, спрямованих на пошук балансу між вимогами обороноздатності держави та повагою до особистих переконань громадян.

У 1902 році було зроблено наступний крок — видано циркуляр, який уповноважував командирів частин призначати осіб, які з міркувань совісті відмовлялися носити зброю, на виконання цивільних завдань у межах військової служби. Хоча такий підхід не мав сили закону, він фактично визнавав існування категорії громадян, для яких служба зі зброєю була несумісною з їхніми переконаннями.

Законодавче оформлення альтернативної (невійськової) служби в Швеції вперше відбулося у 1925 році — 12 червня був ухвалений Закон № 338, що закріпив правові підстави для проходження служби у формі, відмінній від звичайної військової. Цей закон визнавав право відмовників з міркувань совісті на альтернативну службу, хоча й у доволі обмеженій формі (*Författare*, 1943).

Подальша еволюція шведської системи альтернативної служби відбулася у контексті Другої світової війни. У 1943 році було ухвалено Закон “Про неозброєних призовників” (*Lag om vapenfria värnpliktiga*), який вперше на законодавчому рівні забезпечив механізм виконання

військового обов'язку у беззбройній формі. Згідно з його положеннями, призовники, які з релігійних або інших глибоких міркувань совісті мали серйозні заперечення проти несення служби зі зброєю, могли бути направлені на виконання службових обов'язків у статусі неозброєних військовослужбовців. Цей закон став ключовим етапом у формуванні сучасної моделі альтернативної служби, яка визнає та захищає свободу совісті як невід'ємну частину прав людини (Andra lagutskottets utlåtande, 1940).

Для отримання дозволу на проходження військової служби у беззбройній формі призовник був зобов'язаний подати письмову заяву, адресовану уряду (Королю), під час прибуття на приписку. До заяви додавалися наступні документи:

а) письмова заява під присягою, у якій заявник підтверджував наявність глибоких переконань, що перешкоджають несенню служби зі зброєю, із зазначенням бажаного напрямку служби — у медичних підрозділах або в системі цивільної оборони;

б) довідка про поведінку, видана начальником поліції або відповідним місцевим урядником;

в) письмові свідчення двох повнолітніх осіб, які знали заявника протягом тривалого часу, із підтвердженням, що заявник дотримується глибоких релігійних або прирівняних до них переконань, які несумісні з проходженням служби зі зброєю. У свідченнях зазначалися характер та тривалість знайомства, а також підстави для такого висновку;

г) довідка про надійність свідків, видана компетентними органами поліції.

На підставі поданих матеріалів уряд ухвалював рішення щодо надання дозволу на проходження беззбройної служби та визначав конкретний вид служби, на який мав бути призначений призовник. Призовники, які отримали такий дозвіл, звільнялися від навчання поводженню зі зброєю, її носіння та використання боєприпасів.

Неозброєні призовники могли бути направлені на службу в галузі охорони здоров'я при Збройних силах або службу в системі цивільної оборони (зокрема у сфері протиповітряного захисту).

За необхідності вони також могли виконувати: канцелярську або допоміжну службу при Збройних силах; цивільні роботи як у межах військової структури, так і поза нею — в інтересах державних або муніципальних органів.

Рішення про надання дозволу ухвалювалося виключно урядом (Королем) після отримання висновку спеціально створеної ради з розгляду заяв. До складу цієї ради, який затверджувався урядом, входили компетентні фахівці з відповідною підготовкою. Уряд також мав право скасувати або змінити раніше ухвалені рішення, однак це допускалося лише після повторного розгляду справи зазначеною радою.

Закон також передбачав можливість скорочення строку служби з урахуванням уже відслуженого часу у випадках, коли особа:

частково виконала військовий обов'язок до отримання дозволу на беззбройну службу; втратила статус неозброєного призовника з підстав, передбачених законодавством.

Призовник, який подав заяву про проходження служби у беззбройній формі, мав право до моменту ухвалення урядового рішення не проходити навчання зі зброєю та не носити її. Якщо за результатами розгляду заяву було відхилено, час, проведений у беззбройній службі, не зараховувався до строку виконання військового обов'язку (Betänkande angående lag, 1942).

Новий Закон Швеції від 3 червня 1966 року №1966:413 “Про беззбройну службу”, що діяв з численними змінами до 1995 року, суттєво модернізував підходи до реалізації права на альтернативну службу. Відповідно до початкової редакції закону, призовник мав право на проходження беззбройної служби замість військової, якщо застосування зброї проти іншої особи суперечило його глибоким особистим переконанням і завдавало серйозних моральних страждань. Особа, якій було надано такий дозвіл, набувала статусу “беззбройного призовника” (Om vissa åtgärder, 1966).

Беззбройні призовники залучалися до виконання суспільно корисних функцій у таких сферах: пожежна служба в системі цивільної оборони; ремонтна діяльність на об'єктах залізничного транспорту, у Державному управлінні гідроелектростанцій або в органах зв'язку; санітарна або медична служба в закладах охорони здоров'я; адміністративна чи економічна служба в органах державної або муніципальної влади.

Закон гарантував, що беззбройний призовник не може бути примусово направлений до Збройних сил без його згоди, не підлягав навчанню поводженню зі зброєю і звільнявся від обов'язку її носити.

Визначення конкретного виду служби для беззбройного призовника покладалося на Національну службу зайнятості (Arbetsmarknadsstyrelsen), яка здійснювала загальний нагляд за підготовкою та проходженням служби. Цей орган також визначав строк служби, який у 1970-х роках було скорочено з 600 до 540 днів, або міг делегувати відповідні повноваження іншій державній установі.

Розгляд заяв на проходження беззбройної служби здійснювала Комісія з питань беззбройної служби (Vapenfrinämnden), що складалася з голови та шести членів із відповідними заступниками. Головою комісії міг бути лише чинний або колишній суддя. У разі його відсутності функції голови виконував заступник (Om vissa åtgärder, 1966).

Однією з ключових новацій закону було визнання етичних переконань як рівнозначної підстави до релігійних мотивів для відмови від несення військової служби зі зброєю. Це означало ідеологічний зсув у бік більш індивідуалізованого розуміння пацифізму та совісті як таких, що мають автономну моральну цінність, незалежно від їх релігійного походження. Водночас у шведському суспільстві пацифізм усе ще переважно асоціювався з релігійними (насамперед християнськими) переконаннями.

Пояснювальна записка до закону свідчить, що до 1962 року звільнення надавалися майже виключно на основі релігійних переконань. Однак уже у 1966 році близько 5% заявників, які посилалися на етичні міркування, отримали дозвіл на проходження беззбройної служби. Упродовж наступних двох років цей показник зріс до приблизно 10%. Хоча формально зміни до закону ще не були внесені, на практиці дедалі більше осіб отримували дозвіл на альтернативну службу з етичних, а не лише релігійних підстав.

Статистичні дані свідчать про суттєву роль Вільних церков у цьому процесі: між 1960–1964 роками 32–43% заявників були представниками п'ятидесятницького руху. Значна частина заяв також надходила від членів баптистських громад, Шведського місіонерського союзу та місії Еребру (Andréasson, 2020).

Протягом другої половини ХХ століття система беззбройної служби у Швеції продовжувала розвиватися, поступово адаптуючись до змін у суспільних уявленнях про мораль, совість і громадянський обов'язок. Зміни в практиці застосування Закону 1966 року свідчили про прагнення шведського суспільства і держави до більш гнучкого та гуманного підходу в питаннях альтернативної служби.

Цей еволюційний процес знайшов своє продовження у 1977 році, коли було внесено чергові важливі зміни до законодавства про беззбройну службу. На відміну від чинних на той час положень, нові поправки передбачали: розширення підстав для отримання дозволу на проходження беззбройної служби; спрощення процедури розгляду відповідних заяв; розширення переліку сфер, у яких беззбройні призовники могли проходити службу (Om totalförsvaret och, 1977).

Однією з ключових змін стало вилучення зі статті 1 Закону формулювання “глибокі моральні страждання” (швед. *djup samvetsnöd*), що раніше слугувало критерієм для надання права на беззбройну службу. Це свідчило про перехід до більш раціонального та менш суб'єктивного підходу в оцінці мотивів призовників.

Водночас законодавець акцентував увагу на важливості внеску беззбройних призовників у забезпечення функціонування суспільно значущих сфер у разі надзвичайної ситуації, підвищеної готовності або війни. У зв'язку з цим визначалося, що підготовка і проходження служби мають здійснюватися саме в тих галузях, які є критично важливими для суспільства у такі періоди.

Крім того, закон передбачав можливість надання компенсацій тим установам, які відповідали за підготовку беззбройних призовників, що дозволяло більш ефективно залучати державні й муніципальні структури до організації альтернативної служби (Om totalförsvar och, 1977).

Призовник мав право на підставі письмової заяви отримати дозвіл на проходження альтернативної (беззбройної) служби замість військової, якщо він мав серйозні особисті переконання, що унеможливають застосування зброї проти іншої людини та є несумісними з військовою службою. Особа, яка отримувала такий дозвіл, визнавалася такою, що зобов'язана до альтернативної служби.

Письмова заява має містити підтвердження переконань заявника щодо неприйнятності застосування зброї, а також відомості, необхідні для відбору на відповідну службу. У формі заяви зазначалося: *“Я, [ПІБ], засвідчую, що маю настільки глибоке переконання щодо неприпустимості застосування зброї проти іншої людини, що не можу проходити військову службу зі зброєю”*.

Форма також передбачає відповіді на такі запитання:

1. Коли та як ви дійшли до своєї позиції щодо застосування зброї?
2. Чи можете уявити собі ситуацію, за якої ви би погодились на збройне насильство?
3. Як зміниться ваше ставлення до застосування зброї у разі війни, якщо інші навколо вас захищатимуть країну зі зброєю? (Ansökan om vapenfri, 2023).

Якщо заява подавалася протягом шести місяців з моменту проходження медичної або призовної комісії, вона підлягала задоволенню без додаткового розгляду, якщо не було підстав для сумнівів у щирості переконань заявника. У разі, якщо призовник був зарахований без проходження медкомісії, аналогічний шестимісячний строк обчислювався з моменту повідомлення про рішення призовної комісії.

Подана пізніше заява мала містити додаткові докази, що підтверджують глибину переконань. Відмова в задоволенні заяви могла відбутися лише після особистої співбесіди з заявником.

Компетентним органом з розгляду заяв про відмову від військової служби з міркувань совісті та організації проходження альтернативної (беззбройної) служби є і донині Шведське агентство з питань зобов'язань та пробації в системі загальної оборони (*Totalförsvarets plikt- och prövningsverk*), яке підпорядковується Міністерству оборони Швеції. Основним завданням агентства є забезпечення загальної обороноздатності країни через комплектування як військових, так і цивільних структур оборони. Зокрема, агентство відповідає за:

відбір та направлення громадян на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу;

ведення реєстру осіб, які підлягають службі у воєнний час;

координацію розподілу призовників відповідно до потреб державних і муніципальних органів влади.

Важливою складовою діяльності агентства є Національна служба та екзаменаційна комісія, яка забезпечує комплектування військових підрозділів Збройних сил Швеції призовниками, службовцями та контрактниками. У сфері цивільної оборони її завданням є формування реєстрів мобілізаційного резерву для органів влади, муніципалітетів, регіонів та інших стратегічно важливих суб'єктів. Це дозволяє гарантувати наявність підготовленого

кадрового ресурсу для функціонування системи загальної оборони у разі надзвичайної ситуації або збройного конфлікту (Instruktion för Totalförsvarets, 2010).

Головний офіс агентства розташований у місті Карлстад, а його екзаменаційні підрозділи функціонують у Стокгольмі, Мальме та Гетеборзі. Загалом у структурі агентства працює понад 350 співробітників, що дозволяє ефективно забезпечувати виконання його завдань у мирний та воєнний час.

Особи, яким надавалася можливість проходження альтернативної (невійськової) служби, направлялися для виконання своїх обов'язків до установ, які мають критичне значення для підтримання життєдіяльності суспільства в умовах надзвичайного стану або війни. Таку службу вони проходили у державних та муніципальних установах, а також у спеціально визначених урядом організаціях, чия діяльність є важливою для функціонування системи загальної оборони (Försvarsbeslutet, 2025).

Закон суворо забороняв особам на альтернативній службі навчатися поводженню зі зброєю, носити зброю чи боєприпаси. У випадках, коли призовник подавав заяву на проходження альтернативної служби вже під час проходження військової служби, на нього одразу поширювалася заборона на використання зброї до остаточного розгляду заяви. Якщо така заява в подальшому була відхилена, період, коли особа не брала участі у військових навчаннях зі зброєю, не зараховувався до строку проходження військової служби.

Направлення осіб на альтернативну службу здійснювалося з урахуванням їхніх навичок, досвіду та, наскільки це було можливо, особистих побажань. Водночас вони не могли бути примусово залучені до служби в збройних силах без їхньої згоди. Органом, відповідальним за відбір, координацію та нагляд за проходженням альтернативної служби, виступала Рада з альтернативної служби (Vapenfrinämnden).

Альтернативна служба передбачала обов'язкове проходження базової підготовки тривалістю до 320 днів, а також участь у навчальних зборах — не більше п'яти зборів по 30 днів кожен, або, за спеціальним рішенням, до 40 днів. Загальна тривалість служби не могла перевищувати 380 днів. У разі мобілізації, згідно з військовим законодавством, особи на альтернативній службі також могли бути призвані до виконання службових обов'язків, проте не більше ніж на 180 днів.

Рада з альтернативної служби визначала строки проходження служби та, за необхідності, могла делегувати це право іншим державним органам. Час тимчасової непрацездатності, спричиненої хворобою або травмою, пов'язаною з виконанням службових обов'язків, зараховувався до строку служби. Уряд також мав право дозволити зарахування інших періодів відсутності.

За окремим рішенням уряду або уповноваженого органу, проходження служби в межах міжнародних гуманітарних місій могло бути зараховано до базової підготовки. Особи на альтернативній службі зобов'язані були з'являтися на службу за викликом, а в разі поважної причини — повідомляти відповідний орган. Вони повинні були неухильно дотримуватись установлених інструкцій та правил внутрішнього розпорядку.

Особи, які проходили альтернативну службу, користувалися тими самими соціальними гарантіями, що й строковики, призвані на військову службу. Питання компенсацій у разі інвалідності, захворювання чи загибелі регулювалися спеціальними актами законодавства про державне соціальне страхування.

Рішення щодо задоволення заяв на проходження альтернативної служби ухвалювала Рада з альтернативної служби. Скасування дозволу на альтернативну службу було можливим виключно за ініціативою особи та за наявності обґрунтованих підстав, і здійснювалося Управлінням військового обов'язку (Totalförsvarets plikt-och grövningsverk).

Самовільне залишення місця служби або неявка на неї тягнули за собою відповідальність у вигляді штрафу або позбавлення волі на строк до шести місяців. У період

надзвичайного стану або мобілізації максимальний термін покарання міг сягати двох років. Повноваження щодо накладення дисциплінарних стягнень належали керівникам установ, у яких проходила альтернативна служба.

Рішення Ради з альтернативної служби або Управління військового обов'язку могли бути оскаржені до Комісії з обов'язкової служби (Värnpliktskommissionen), чії рішення були остаточними та не підлягали подальшому оскарженню.

Зміни у шведській системі альтернативної (невійськової) служби відбувалися не ізольовано, а в тісному зв'язку із трансформаціями всієї оборонної політики країни. Одним із ключових моментів цієї трансформації стало кардинальне реформування інституту військової служби на початку 2010-х років.

У 2010 році Швеція здійснила радикальну реформу своєї системи військової служби, що ознаменувала завершення понад столітньої епохи загального військового обов'язку. Парламент ухвалив рішення про скасування обов'язкової військової служби, яка у сучасному вигляді існувала з 1901 року, а її історичне підґрунтя сягало ще XIX століття. З 1 липня 2010 року призовна система була замінена на добровільну військову підготовку. Передбачалося, що близько 4000 добровольців щороку, незалежно від статі, проходять базову тримісячну підготовку, після чого зможуть бути залучені до служби в оперативних підрозділах, зокрема — у складі міжнародних місій (Sverige återinför allmän, 2010).

Однак уже в березні 2017 року уряд Швеції ухвалив рішення про відновлення обов'язкової військової служби, скасованої сім років тому. Цей крок був зумовлений комплексом факторів: наростанням загроз безпеці у Балтійському регіоні, зокрема через активізацію військової присутності Росії, а також труднощами з комплектуванням збройних сил виключно на добровільній основі (Oltermann, 2017).

Зазначені заходи стали свідченням переосмислення оборонної політики Швеції, яка тривалий час дотримувалася політики нейтралітету (Sweden will complete, 2024). Кульмінацією цього перегляду стало подання Швецією заявки на вступ до НАТО після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Усі формальні процедури завершилися у березні 2024 року — Швеція офіційно стала членом НАТО 7 березня 2024 року (Sweden reintroduces conscription, 2017).

У контексті оновленого безпекового курсу держави також набули чинності нові нормативно-правові акти, які регулюють порядок проходження як військової, так і альтернативної (невійськової) служби. Основним законодавчим актом у цій сфері сьогодні є Закон Швеції №1994:1809 “Про обов'язок загальної оборони” (Lag om totalförsvarsplikt, 1994), а також прийнята на його виконання Постанова уряду №1995:238 “Про загальний обов'язок щодо оборони” (Förordning om totalförsvarsplikt, 1995).

У сучасних умовах правове регулювання питань проходження військової та альтернативної служби у Швеції спирається не лише на нормативно-правові акти, а й на положення Конституції країни.

Відповідно до частини першої статті 1 Закону Швеції “Про обов'язок загальної оборони”, громадяни Швеції зобов'язані брати участь у загальній обороні держави. Положення цього закону охоплюють проходження військової служби, цивільної служби, а також виконання загального обов'язку національної служби у мирний час, у період підвищеної готовності та у воєнний час (Lag om totalförsvarsplikt, 1994).

Згідно із законом, загальна оборона є спільним завданням усього населення, незалежно від статі чи соціального статусу. Обов'язок загальної оборони поширюється на всіх громадян Швеції з початку календарного року, в якому особа досягає 16 років, і діє до кінця року, коли їй виповнюється 70. Окрім громадян, цей обов'язок також стосується осіб, які постійно проживають у Швеції, навіть якщо вони не мають шведського громадянства.

У межах загального обов'язку оборони передбачено кілька форм проходження служби, зокрема:

базову підготовку, яка має на меті формування необхідних знань і навичок для виконання завдань у сфері оборони. Вона є обов'язковою для осіб, які досягли 19-річного віку, за умови позитивної оцінки їхньої придатності.

повторну підготовку, що дозволяє підтримувати або оновлювати бойові та функціональні навички. Її тривалість та зміст визначаються з урахуванням потреб конкретного підрозділу або органу.

службу в стані підвищеної готовності, яка запроваджується рішенням уряду у відповідь на підвищення рівня загроз. Водночас саме уряд визначає час припинення цього режиму.

службу в умовах війни, що передбачає участь мобілізованих громадян у захисті країни під час збройного конфлікту. Кількість призовників, що підлягають мобілізації, залежить від актуальної ситуації та рішень уряду.

Для забезпечення належного комплектування оборонних структур Швеції, Управління обов'язкової служби та відбору (Totalförsvarets plikt-och prövningsverk) або інші уповноважені органи мають право вимагати від громадян надання детальної інформації — про стан здоров'я, освіту, зайнятість, життєві обставини — у письмовій, усній чи особистій формі. Ці дані використовуються для оцінки придатності особи до проходження військової або цивільної служби та її розподілу за відповідними напрямками (Om totalförsvaret och, 1990).

Тривалість базової підготовки, передбаченої в межах загального обов'язку оборони, залежить від форми проходження служби. Для осіб, призваних на військову службу, вона не може перевищувати 615 днів, тоді як для тих, хто проходить цивільну службу, — 320 днів. Водночас встановлено загальне обмеження: загальний термін базової підготовки не повинен перевищувати 615 днів незалежно від форми служби.

Цивільний обов'язок виконується у межах загальної оборони, визначеної урядом Швеції. Законодавчо закріплено, що цивільна служба не може включати діяльність, пов'язану з безпосередньою участю в бойових діях, за винятком завдань, пов'язаних із охороною або вартовою службою.

Для впорядкування проходження цивільної служби урядом затверджено вичерпний перелік сфер діяльності, в яких допускається виконання обов'язків у мирний час, у стані підвищеної готовності або під час війни. Цей перелік наводиться в додатку до Постанови уряду "Про загальний обов'язок щодо оборони". Залежно від сфери, цивільна служба може здійснюватися як у структурах цивільної оборони, так і в Збройних силах Швеції, але без залучення до воєнних операцій.

До сфери цивільної оборони належать такі види діяльності: поліція; цивільний захист і рятувальні служби (включаючи аеропортові аварійно-рятувальні підрозділи); охорона здоров'я та стоматологічна допомога; муніципальний контроль у сфері довкілля й громадського здоров'я; технічне обслуговування та ремонт інфраструктури (залізниця, дороги); ветеринарна допомога; прийом біженців; енергетична інфраструктура (виробництво електроенергії та її розподіл); муніципальні технічні служби; дошкільна освіта та підтримка сімей; соціальний захист осіб з інвалідністю, людей похилого віку; душпастирська опіка; ритуальні послуги.

У межах Збройних сил цивільна служба може передбачати: медичну та стоматологічну допомогу; ветеринарну діяльність; поштову обробку; прикордонний контроль; управління дорожньою інфраструктурою.

Водночас, відповідно до тимчасових змін, запроваджених урядом, з 19 січня 2024 року до 31 грудня 2028 року діє обмежений перелік сфер, у яких дозволено проходити цивільну службу. Така зміна була зумовлена потребою концентрації ресурсів на найбільш критичних напрямках у сфері загальної оборони.

На період дії цих обмежень цивільна служба дозволена виключно у двох сферах: Аварійно-рятувальні служби, відповідальність за які несуть муніципалітети; Експлуатація та технічне обслуговування об'єктів з виробництва електроенергії та мережевої інфраструктури (Förordning om totalförsvarsplikt, 1995).

Закон Швеції “Про обов’язок загальної оборони” визначає правові гарантії для осіб, призваних на військову або цивільну службу. Працівник, який має намір повернутися до виконання трудових обов’язків після проходження служби, зобов’язаний заздалегідь повідомити про це роботодавця, подавши відповідний запит ще до її початку (Lag om totalförsvarsplikt, 1994).

У разі отримання повістки на проходження військової або цивільної служби працівник повинен негайно поінформувати роботодавця про дату початку служби та її приблизну тривалість. Те саме стосується випадків, коли особа отримує повідомлення про необхідність виконання служби, яка не стосується її поточного місця роботи.

Крім того, після завершення служби працівник повинен заздалегідь повідомити про дату свого повернення на роботу. Якщо тривалість служби перевищує три місяці, роботодавець має право відтермінувати допуск працівника до виконання трудових обов’язків на строк до двох тижнів із моменту отримання повідомлення або з моменту фактичної явки без попереднього сповіщення.

Ці положення спрямовані на забезпечення балансу між оборонними потребами держави та трудовими правами громадян і свідчать про цілісність підходу Швеції до реалізації обов’язку загальної оборони.

Висновки

Швеція має тривалу історичну традицію розвитку інституту альтернативної (невійськової) служби, що бере свій початок ще з початку ХХ століття та є тісно пов’язаною з еволюцією демократичного суспільства, зміцненням прав людини й розширенням громадянських свобод. Однією з визначальних рис цього процесу є активна участь громадянського суспільства — зокрема, релігійних та пацифістських організацій — у формуванні публічного дискурсу щодо права на відмову від військової служби, що в подальшому вплинуло на законодавче визнання альтернативної служби як невід’ємного права.

Повернення Швеції у 2017 році до обов’язкової строкової військової служби, а також відновлення інституту альтернативної служби було зумовлено новими викликами безпеки у Європі. Це свідчить про стратегічне усвідомлення державою необхідності мати комплексну, гнучку та демократично легітимну оборонну модель, яка враховує як потреби національної безпеки, так і права громадян.

Шведський підхід ґрунтується на визнанні як релігійних, так і етичних переконань (моральних, філософських) як достатніх підстав для звільнення від несення військової служби зі зброєю. Такий підхід демонструє високу повагу до свободи совісті та переконань у найширшому сенсі. Натомість в Україні, відповідно до чинного законодавства, підставою для проходження альтернативної служби є лише релігійні переконання, що суттєво звужує коло осіб, які мають таке право, та не відповідає сучасним стандартам прав людини.

Крім того, у Швеції альтернативна служба може проходити в широкому спектрі сфер — від медицини, соціального захисту та освіти до цивільного захисту й кризового управління, що сприяє ефективному використанню людського потенціалу в інтересах суспільства. Цей досвід є важливим для України, де нині сфери проходження альтернативної служби є обмеженими, що знижує її привабливість і суспільну користь.

Таким чином, досвід Швеції демонструє можливість побудови збалансованої системи загального обов’язку оборони, в якій альтернативна служба функціонує як рівноправна й важлива складова. Для України цей приклад може слугувати орієнтиром у процесі

модернізації законодавства про альтернативну (невійськову) службу, розширенні підстав для її проходження та залученні громадськості до формування більш відкритої та ефективної моделі загальнонаціональної оборони.

Фінансування

Це дослідження не отримало конкретної фінансової підтримки.

Конкуруючі інтереси

Автори заявляють, що у них немає конкуруючих інтересів.

Список використаних джерел

1. Vår historia. (2025) Svenska Freds. Retrieved May 2, 2025, URL: <https://www.svenskafreds.se/om-oss/var-historia/>
2. Granström, Görel (2002) Värnpliktsvägran: En rättshistorisk studie av samvetsfirhetens gränser i den rättspolitiska debatten 1898-1925 (doktorsavhandling). Uppsala: Juridiska Fakulteten vid Uppsala Universitet. URL: <https://umu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A157215&dswid=-8583>
3. Andra lagutskottets utlåtande nr. 15. (1940) Utlåtande 1940:L2u15. Riksdagen. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/utlatande/andra-lagutskottets-utlatande-nr-15_e110l2u15/html/
4. Andréasson, P. (2020). Pingströrelsen - en tyst pacifistisk folkrörelse? : Den vapenfria värnplikten 1960-1976 studerad genom frikyrkans pacifistiska tradition (Dissertation). Retrieved from <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-172373>
5. Betänkande angående lag om ersättning till militärtjänstgörande. (1942). SOU 1942:15. URL: <https://lagen.nu/sou/1942:15#sid1-text>
6. Om vissa åtgärder i fråga om totalförsvaret. (1966). Proposition 1966:107. URL: <https://lagen.nu/prop/1966:107>
7. Om totalförsvaret och vissa andra åtgärder för att höja försvarsförmåg. (1977). Proposition 1977/78:159 URL: <https://lagen.nu/prop/1977/78:159>
8. Ansökan om vapenfri tjänst. (2023). Pliktverket. URL: https://pliktverket.se/download/18.1617f4f9176840a7eb0352/1688471809631/ppv_ansokan_vapenfri.pdf
9. Instruktion för Totalförsvarets plikt- och prövningsverk. (2010). Förordning (2010:1472). Riksdagen. URL: <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20101472-med-instruktion-for-sfs-2010-1472/>
10. Försvarsbeslutet 2025–2030. (2025). Regeringen. URL: <https://www.regeringen.se/regeringspolitik/totalforsvar/forsvarsbeslutet-20252030/>
11. Sverige återinför allmän värnplikt. (2010). Sveriges Radio. URL: <https://www.sverigesradio.se/artikel/3709597>
12. Oltermann, P. (2017). Sweden to reintroduce conscription amid rising Baltic tensions. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/02/sweden-reintroduce-conscription-amid-rising-baltic-tensions>
13. Sweden will complete its 'long farewell to neutrality' with Nato accession. (2024). The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/2024/feb/27/sweden-complete-long-farewell-neutrality-nato-accession>
14. Sweden reintroduce conscription amid rising Baltic tensions. (2017). Financial Times. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/02/sweden-reintroduce-conscription-amid-rising-baltic-tensions>

15. Förordning om totalförsvarsplikt. (1995). Riksdagen. (1995:238). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-1995238-om-totalforsvarsplikt_sfs-1995-238/#K5
16. Lag om totalförsvarsplikt. (1994). Riksdagen. SFS 1994:1809. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19941809-om-totalforsvarsplikt_sfs-1994-1809/#K1
17. Leander, Anna. (2017). Enduring Conscription: Vagueness and Värnplikt in Sweden 1. The Changing Face of European Conscription. URL: https://www.academia.edu/89890912/Enduring_Conscription_Vagueness_and_V%C3%A4rnplikt_in_Sweden_1
18. Om totalförsvaret och skyldighet att tjänstgöra inom totalförsvaret. (1990). Lag 1990/91:169. Regeringen. URL: <https://filedn.com/ljdBas5OJsrLJOq6KhtBYC4/forarbeten/prop/1990-91/prop-1990-91-169.pdf>

References

1. Our History. (2025). Svenska Freds. Available from : <https://www.svenskafreds.se/om-oss/var-historia/>
2. Granström, G. (2002). Refusal of military service: A legal-historical study of the boundaries of conscientious objection in the legal-political debate 1898–1925 (Doctoral dissertation). Uppsala: Faculty of Law, Uppsala University. Available from : <https://umu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A157215&dswid=-8583>
3. Second Law Committee Statement No. 15. (1940) Statement 1940:L2u15. Riksdagen. Available from : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/utlatande/andra-lagutskottets-utlatande-nr-15_e110l2u15/html/
4. Andréasson, P. (2020). The Pentecostal movement – a silent pacifist popular movement?: Conscientious objectors in the military service 1960–1976 studied through the pacifist tradition of the Free Church (Dissertation). Available from : <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-172373>
5. Report on the Act on Compensation for Military Service. (1942). SOU 1942:15. Available from : <https://lagen.nu/sou/1942:15#sid1-text>
6. On Certain Measures Regarding Total Defense. (1966). Government Bill 1966:107. Available from : <https://lagen.nu/prop/1966:107>
7. On Total Defense and Certain Other Measures to Enhance Defense Capability. (1977). Government Bill 1977/78:159. Available from : <https://lagen.nu/prop/1977/78:159>
8. Application for Conscientious Objector Service. (2023). Pliktverket. Available from : https://pliktverket.se/download/18.1617f4f9176840a7eb0352/1688471809631/ppv_ansokan_vapenfri.pdf
9. Instructions for the Swedish Defense Recruitment Agency. Regulation (2010:1472). (2010). Riksdagen. Available from : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20101472-med-instruktion-for_sfs-2010-1472/
10. Defense Decision 2025–2030. (2025). Government Offices of Sweden. Available from : <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/totalforsvar/forsvarsbeslutet-20252030/>
11. Sweden Reintroduces General Conscription. (2010). Sveriges Radio. Available from : <https://www.sverigesradio.se/artikel/3709597>
12. Oltermann, P. (2017). Sweden to reintroduce conscription amid rising Baltic tensions. The Guardian. Available from : <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/02/sweden-reintroduce-conscription-amid-rising-baltic-tensions>

13. Sweden will complete its 'long farewell to neutrality' with NATO accession. (2024). The Guardian. Available from : <https://www.theguardian.com/world/2024/feb/27/sweden-complete-long-farewell-neutrality-nato-accession>
14. Sweden reintroduces conscription amid rising Baltic tensions. (2017). Financial Times. Available from : <https://www.ft.com/content/c6375406-df00-4e1d-801f-9435b6a8d253>
15. Ordinance on Total Defense Obligation. (1995). Riksdagen. SFS 1995:238. Available from : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-1995238-om-totalforsvarsplikt_sfs-1995-238/#K5
16. Act on Total Defence Duty. (1994). Riksdagen. SFS 1994:1809. Available from : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19941809-om-totalforsvarsplikt_sfs-1994-1809/#K1
17. Leander, A. (2017). Enduring Conscription: Vagueness and Värnplikt in Sweden. In The Changing Face of European Conscription. Available from : https://www.academia.edu/89890912/Enduring_Conscription_Vagueness_and_V%C3%A4rnplikt_in_Sweden_1
18. On Total Defense and the Obligation to Serve in Total Defense. (1990). Government Bill 1990/91:169. Available from : <https://filedn.com/ljdBas5OJsrLJOq6KhtBYC4/forarbeten/prop/1990-91/prop-1990-91-169.pdf>